

A „MINŐSÉG FORRADALMA” ÉS A „SZELLEM VÁLADÉKAI”

Orvos és páciens Németh László Hipertónia leveleiben

Kovai Melinda

„Az én képzeletem nagyon derült volt, atyám, amíg ezekkel a dolgokkal foglalkozni nem kényszerítettek.”¹

Németh László 1954 márciusa és decembere között feljegyzéseket készített saját, egyre súlyosabbá váló hipertóniájáról.² A 12 levélnek nevezett szöveg tulajdonképpen sajátos napló, amelyben betegségével, annak lefolyásával kapcsolatos észrevételeit, gondolatait, sőt elméleteit rögzíti, bevallottan terápiás céllal. Nemcsak az etiológia felderítésével kívánja – mint egykori gyakorló orvos – megtalálni a lehetséges terápiát, hanem magát az értelmezési folyamatot, a testi tünet szavakkal való elbeszélését és ennek publikussá tételét is öngyógyító eljárásnak tekinti.

Németh László személyes sorsában és életművében egyaránt meghatározó szerepet tulajdonított 1954-ben kezdődő betegségének.³ A hipertónia számára

¹ Németh László: Galilei, In: uő.: *Történeti drámák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 243. o.

² Németh László: Levelek a hipertóniáról. In: Uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963. 427–554.

³ Németh László 1949 és 1955 között nem publikálhatott eredeti művet, családját műfordításokból tartotta el, napi 14–16 órában fordított Tolsztojt, Ibsent, Shakespeare-t, valamint kortárs szovjet és cseh szerzők munkáit. 1953-ig (okkal) rettegett a kitelepítéstől és végleges elhallgatásától, különösen érzékenyen érintették a műfordításaival kapcsolatos, szakmailag sokszor megalapozatlan bírálatok, tartott attól, hogy fordítói munka nélkül nem jut jövedelemhez. Ez utóbbi félelmek talán túlzóak, számításai szerint az *Anna Karenina*-fordításért kapott honorárium 10–15 évre biztosította volna családja megélhetését. 1953-ban a Nemzeti Színház rendezőjének, Gelért Endrének felkérésére évek óta először önálló művet írtatott, a *Galileit*. 1954-ben az elkészült

halálának kezdete, 1954-től életének eseményeit hátra lévő „hipertónia években” számította, hipertónia-kutatásait és betegségével kapcsolatos testi, intellektuális élményeinek elbeszélését életműve csúcának és egyben zárófejezetének tekintette. Sorsát és életét műalkotásként, legalábbis olyan jelenségként kezelte, amelyet szövegszerűen szükséges megörökíteni saját maga, a kortársak és az utókor számára pedagógiai céllal. 1944-től foglalkoztatta *Összes műveinek* kiadása és szerkesztése, amely tartalmazná szépirodalmi műveit, beszédeit, irodalmi, politikai és pedagógiai esszéit, valamint 1943-ban írt önéletrajzát.⁴ 1955-ben Illés Endrének írt levelében újra felmerül az életműkiadás terve, bár a súlyos betegség és a kényszerű hallgatás éveiben ez inkább vágy volt, mint reális lehetőség. Ekkor, 1955-ben a *Galilei* elutasítása nyomán, a drámában megfogalmazott erkölcsi és életeszmény a címszereplőből végképp a szerzőbe költözött: Németh László életműve utolsó darabjaként a nyugati civilizáció történetét és hanyatlását akarta megírni *Az újkori civilizáció története* címmel tervezett négy kötetes munkában. A négy kötetből csak részletek készültek el, de a szerző úgy érezte, civilizációtörténeti munkáját részben megalkotta, vagy pontosabban létrehozatták vele Galilei (és saját) személyében: „Azaz mégis, a Galilei-ben (amely a hős sorsának szerzőre húzásával a betegséget hozta rám), ennek a civilizációnak az őst, géniuszt írtam meg.”⁵ Az Illés Endrének írt levélben tervezett életműkiadás tartalmazná a Püski Kiadónál 1944-ben eltervezett anyagot, ezt kiegészítené a megírandó *Négy Könyv* és műfordításról szóló tanulmányai. *A Hipertónia levelek zárták volna az életművet: „Ezt a sorozatot méltón zámá le hipertónia-tanulmányom: a kísérletté változtatott betegség, a tudat meglepő győzelme a halálos bajon, majd a sors, az oidipuszi eleve elrendelés győzelme a tudaton.”*⁶

A *Levelek* öngyógyító hatása 1955-ben sajátosan értelmezett: a tudat legyőzi a betegséget, a sors (oidipuszi) azonban legyőzi a tudatot. E tanulmányban a sors, a betegség, és a tudat, másképpen fogalmazva az élet – szöveg – szerző, megint másképpen fogalmazva társadalom – tünet – orvos/páciens összekapcsolódását vizsgálom mint eredményében és folyamatában egyaránt különös terápiás eljárást.

(3. folyt.) szöveget számos kritika érte, Major Tamás és mások kifogásolták a dráma „politikai” üzenetét, hosszas viták után Major át akarta írni a IV. felvonást. Németh László végül visszavette a szövegkötetet a Nemzetitől, a darabot 1956 októberében mutatták be először. Ő maga a túlhajtott műfordítói munkával, az állandó egzisztenciális félelemmel és a *Galilei* miatti üldöztetéssel hozza összefüggésbe betegségének kezdetét.

⁴ 1944-ben Mezőszilason Püski Sándor könyvkiadóval beszélnek az életmű tervezett megjelenítéséről. (*Németh László életrajzi kronológia 1935–1949*. Összeállította: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.)

⁵ Németh László: Levél Illés Endréhez (töredék) (1955), In: Uő.: *Homályból homályba. Életrajzi írások*, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 571. o.

⁶ I. m.: 574. o.

1958-ban, a hallgatás évei után újra önéletrajzi kötet szerkesztését tervezi *Magam helyett* címmel, ezúttal a megjelenés reális lehetőségével. Az önéletrajzi írásait tartalmazó kötet (a *Homályból homályba*⁷) végül halála után két évvel, 1977-ben jelent meg, de ő maga állította össze a 60-as évek végén. A *Magam helyett* című önéletírás valóban szerepel a kötetben. A kötet előszavában említi eredeti terveit, az önéletrajzot „élete kabbalisztikus száma” jegyében kilenc fejezetre tervezte, az utolsó fejezet lett volna 1958-ban az elhallgattatás évei. „Az utolsó könyv azonban elmaradt, ami ennek a kornak döntő élménye volt, a laokoóni harc a hipertóniával, s amit a betegségből kicsikart, épp elég nyomot hagyott a hipertónia levelekben.”⁸ – írja 1968-ban önéletírásainak előszavában. A *Levelek a hipertóniáról* eszerint önéletrajzi mű, mi több, pótolja a hiányos önéletrajz egyik fejezetét. A *Magam helyett* majdnem ezer oldal terjedelmű önéletrajzi szövegei igen személyesek, részletes családtörténetet közölnek alapos társadalomtörténeti és írói-lélektani elemzéssel, hosszú fejezetet szán gyerekkora bemutatásának, amelyből nem hiányoznak a „traumatikusnak” mondható események, részletesen beszámol kamaszkori erotikus fantáziáiról, depressziójáról, öngyilkossági kísérletéről; a nehéz pályakezdés lelki megpróbáltatásairól és sorolhatnánk. Egyszóval a *Magam helyett* kiváló szöveg „pszichobiográfus” elemzők számára. A *Hipertónia levelek* szerző által hangsúlyozott személyessége azonban úgy tűnik, egészen más jellegű. Az olvasó itt nyomát sem látja vallomásnak, életrajzi eseményeknek, vagy az erre utaló önreflexiónak, a mű szerzője szerint orvosi szakmunka, az életműben mégis a nagy gonddal rendezett önéletrajzi írások között helyezi el.

Képzelnék el mindezek után, mit szólna Németh László, ha egy napon a következő megjegyzéssel fordulnánk hozzá:

„Érdeklődéssel olvastam Hipertónia leveleit, úgy vélem, nagyon jó korpusz a test illetve a betegség – jelen esetben a hipertónia – laikus reprezentációinak vizsgálatához. Ön bemutatja nekünk a hipertóniával kapcsolatos korabeli orvosi diskurzust, majd az olvasott szakirodalom, valamint saját, tünetként felfogott érzeteinek értelmezésével, »kórelőzményként« megírt önéletrajzával láthatóvá teszi, miképpen alakul egy naiv betegség- és test-elmélet.”

Valószínűleg mélységesen felháborodna azon, hogy elméletét a „naiv” és „laikus” jelzőkkel illetem, ő maga ugyanis orvosi munkának tekinti művét. A „reprezentáció” kifejezés hallatára lehetséges, hogy felvonná szemöldökét, elképzelhető, hogy szükségesnek érezne némi fogalmi tisztázást, de talán nem

⁷ Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

⁸ I. m.: 7. o. *Előszó A Homályból homályba* c. gyűjteményes életrajzi írásokhoz.